

UILEN EN VLEERMUIZEN

EEN NATUURHISTORIE

JOHAN BOUSSAUW

©2022 Johan Boussauw en bitbook

Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Kristien Berings
Vormgeving binnenwerk: Kristien Berings

eerste druk: oktober 2022

ISBN: 9789464077148

INHOUD

WOORD VOORAF	5
UILEN	7
Inleiding	9
Soorten	11
Naamgeving	23
Gedrag	28
Gedrag naar andere dieren	32
Lokvogel	38
Bedreiging	45
Voedsel	47
Magisch denken en bijgeloof	48
Geneeskunde	51
Dronkenschap	53
Heks en duivel	58
De uil in de mythologie	64
Boodschapper en begeleider tussen leven en dood	73
De wilde jacht	76
Voorspellingen	79
Spreekwoorden	91
De uil in de middeleeuwse literatuur	93
Natuurverklarende verhalen	101
Over het ontstaan van de uil	108
Nog enkele verhalen	112
Uilskuikens	115
De uil vandaag	116

VLEERMUIZEN	123
Inleiding	124
Algemene beschrijving	124
Echolocatie	127
Winterslaap	128
Muis of vogel	129
Bedreigde diersoort	131
Magisch denken en bijgeloof	133
Kaalhoofdigheid	136
Geneeskunde	136
Olie en vet	138
Heks en duivel	140
Vampiers	141
Batman	144
Kinderspel	145
Enkele verhalen	146
De vleermuis in de kunst	150
Autoriteiten	152
Belangrijkste geraadpleegde literatuur	158

WOORD VOORAF

Uilen en vleermuizen hebben bij mensen altijd al de aandacht getrokken. Als nachtdieren waren ze vroeger minder gekend, maar door hun uiterlijk en gedrag spraken ze tot de verbeelding en speelden ze een grote rol in het volksgeloof. Voor beide soorten is het gezegde ‘Onbekend maakt onbemind’ heel toepasselijk.

Dit boek belicht vooral de houding van de mens tegenover uilen en vleermuizen, maar ook meer algemeen tegenover de natuur. Bovendien is deze publicatie aangevuld met een brok cultuurgeschiedenis.

Uitgangspunt waren teksten en gegevens verzameld uit geschreven bronnen overgeleverd vanaf de oudheid tot het einde van de negentiende eeuw. Daarnaast is geput uit het mondeling overgeleverde volksgeloof dat door folkloristen rond het einde van de negentiende, begin twintigste eeuw werd genoteerd. Onderwerpen als volksgeneeskunde, naamgeving, magie, mythologie, bijgeloof, mystiek, legenden en sprookjes komen daarbij aan bod.

UILEN

INLEIDING

Uilen. Knortz, Karl. *Die Vögel im Geschichte, Sagen, Brauch und Literatur*, München, 1913.

Al in de prehistorie was er aandacht voor de uil. Daarvan getuigen de vele rotstekeningen uit die tijd. In de *Grotte Chauvet* in het departement Ardèche, bijvoorbeeld, ontdekten archeologen heel wat prehistorische dierenschilderingen die dateren van 30.000 jaar geleden. Tussen de apen, leeuwen, neushoorns, oerossen, paarden, bizons en holenberen is ook een uil afgebeeld. Hij is op een hangend stuk rots getekend en is 45 centimeter groot. Het is een gehoornde uil die achteruit kijkt, met de kop 180 graden gedraaid, wat bewijst dat de tekenaar hem goed geobserveerd had. Ook in het zuidwesten van Frankrijk zijn aan de voet van de Pyreneeën, in de grot Trois Frères drie uilen afgebeeld. Daar betreft het een gezinnetje met de volwassen vogels aan de buitenkant en het kuiken in het midden. Die prehistorische tekeningen dateren van duizenden jaren later. Ze zijn weergegeven tussen allerlei ijstijdieren, waardoor we kunnen veronderstellen dat het om sneeuwuilen gaat.

Uilen zijn er in alle maten en gewichten. De oehoe is de grootste in ons land voorkomende nachtroofvogel. Verder zijn er nog de bosuil, de kerkuil, de ransuil, de velduil, de steenuil en de dwergooruil. De verschillende soorten werden vroeger door het volk meestal niet van elkaar onderscheiden en kregen bijgevolg dezelfde symbolische betekenis. Daardoor is het vaak moeilijk uit te maken over welke soort het in de oude teksten precies gaat. Veel zaken in dit boek zijn bijgevolg over het algemeen van toepassing op de verschillende leden van de uilenfamilie.

Zowel in het volksgeloof als in mythen, legenden en sprookjes zijn uilen alomtegenwoordig en kregen daarin een dubbele symboliek. Enerzijds waren ze gevreesd en gehaat, anderzijds werden ze voorgesteld als wijze dieren. In alle culturen kregen ze echter vooral een negatieve stempel als spookachtige en vreeswekkende wezens, als metgezellen van naderend onheil en de dood. Ze werden geassocieerd met alles wat slecht was. Nog niet zo bijster lang geleden timmerde men ze nog met gespreide vleugels aan de staldeur om boze geesten af te weren. Hun uiterlijk en hun gedrag zaten daar voor iets tussen. Men vond hen aartslelijke dieren. Daarnaast zijn ze 's nachts actief en hebben ze een uitstekend zicht in het donker. Ze vliegen geruisloos, kunnen plots opdoemen uit de duisternis en even plots weer verdwijnen. Ze kunnen hun kop op mysterieuze wijze 270 graden draaien en een angstaanjagend gekrijs uitbrengen. En als ze stil in een verticale houding tegen een boomstam zitten, zijn ze door hun schutkleur zodanig gecamoufleerd, dat ze nauwelijks te onderscheiden zijn van hun omgeving. Geen wonder dat ze vroeger werden gevreesd.

De verlichting en de romantiek (achttiende-negentiende eeuw) brachten een keerpunt in onze houding tegenover de natuur en

Uil schrijvend aan lessenaar. Collectie onbekend, circa 1580.

dus ook tegenover uilen. Hoewel de mens zichzelf in het middelpunt bleef plaatsen, begon hij de natuur beter te observeren en kreeg hij eerbied voor de uil. In de westerse cultuur werd de uil het symbool van wijsheid, ingegeven door zijn onbewogen stoïcijnse houding, de gezichtssluier, de grote ogen en het feit dat hij recht voor zich uit kijkt. Hij is de enige vogel die je recht in de ogen kijkt. Hierdoor heeft hij als het ware een menselijk voorkomen. Universiteiten, bibliotheken, uitgeverijen en boekhandels kozen daarom de uil als embleem. Uilen zijn afgebeeld op boekenleggers en boekensteunen, *De uil van Minerva* werd gekozen als naam voor een Nederlands tijdschrift over geschiedenis en wijsbegeerte, uilen kregen een rol in literatuur, film en kunst ... Tegenwoordig vinden we uilen sympathieke dieren. Ze zijn schattig en fascinerend. Ze verschijnen op souvenirs en gadgets in allerlei formaten en materialen, en er zijn allerlei pluchen uiltjes te koop. Ze zijn geliefde knuffels in de kinderkamer. Kortom, we hebben iets met uilen.

SOORTEN

DE DWERGOORUIL

De dwergooruil is de kleinste uil met oorpluimpjes. Bij ons komt hij niet voor, maar wel in de zuidelijke helft van Europa. Hij is een langeafstandtrekker die overwintert ten zuiden van de Sahara. Dwergooruiltjes zijn trekvogels die in grote groepen reizen. Ze vertrekken samen met de zwaluwen en komen tegelijk aan.

Overdag zitten de uiltjes onbeweeglijk stil, goed verstopt, hun knalgele ogen tot spleetjes samengeknepen. Ze zijn bijzonder goed gecamoufleerd: ze hebben een schorsachtig uiterlijk, zodat ze vergroeid lijken met de boomstam waarop ze zitten. Ze zitten rechtopstaand, net zoals ransuilen dat doen, en hun voedsel bestaat vooral uit allerlei insecten.

Ze hebben de gewoonte om als het ware wandelaars te begeleiden. Ze vliegen telkens van de ene boom naar de andere en blijven altijd enkele meters voor de wandelaar. Dikwijls vliegen ze geruisloos rond je zonder dat je het gewaar wordt.

DE STEENUIL

‘Ons uileken heeft een vlijtig uitzicht, is levendig en wikkellachtig van aard’, schreef Iserbyt (1906) over het steenuiltje. Inderdaad, dit uiltje heeft ongetwijfeld een koddig uiterlijk. Het is klein en aandoenlijk, en als het je aankijkt met zijn grote gele ogen die naar voren gericht staan, dan ben je verkocht. Veel vogelliefhebbers houden ervan op de webcam te volgen wat er zich afspeelt in en rond zijn nest.

Het is leuk als steenuiltjes in de tuin of in de directe buurt vertoeven. Dit geluk viel Nozeman (1720-1786) te beurt, zodat hij ze kon observeren: ‘Meer dan eens heb ik in ’t midden van den winter de steenuilen in ’t geboomte en in ’t veld gezien, langs onzen duinkant. Wel eens hier of daer in gaten van oud muurwerk, maer alermeest in holen van boomen, wonen en nestelen de steenuilen. De spys der steenuilen is allerley klein gevogelte hetwelk zy, vooral by nacht als het te roesten zit, betrappen. Teffens leven zy van muizen, waervan zij eene menigte verslinden. Zy kunnen op

Steenuil. Gesner, Konrad. *Historia animalium*, 16de eeuw, Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

dezelven, als katten, in 't veld te loeren zitten. Ook is, wanneer zy jongen hebben, een geliefd aes, de zogenaemde dauwpier, die by avond en des nachts ter koppeling uit haere gaten kruipt.'

Een eeuw eerder wist ook Jonstonus (1603-1675) al te vertellen wat de steenuil het liefste eet en dat hij wel lange tijd zonder eten kan: 'Haar spys zijn wespen, bijen, hagedissen, muizen, welke de tamme ook in de huizen opvangen; eens versaat zijnde, kunnen sy dry dagen vasten, en sy worden niet beschadigt, schoon sy negen dagen vasten ...'